

Göran Malmqvist: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2007

Talare

Göran Malmqvist
Akademiker

Datum

20 december 2007

Det har sagts att vad som kan sägas på ett språk låter sig säga på vilket som helst annat språk. Jag ville länge sätta tilltro till det påståendet. Men luttrad av ett halvt sekels erfarenhet som översättare har jag tvungits inse att det påståendet måste tas med en stor näve salt.

Denna insikt bottnar främst i att språkets värld och verklighetens värld inte alltid är samstämmiga. En samisk renskötarens utförliga beskrivning av de färgnyanser som gör det möjligt för honom att identifiera de enskilda renarna i hans hjord skulle svårligen genom översättning kunna göras begriplig för en palestinsk fåraherde.

Ord kan liknas vid etiketter som vi klistrar på ting och företeelser inom oss och i vår omvärld. Det är vårt modersmål (om något sådant funnes) som förser oss med dessa etiketter, som vi måste acceptera, vare sig vi vill det eller inte. Den kinesiske tänkaren Xun Zi, som levde på 300-talet före vår tideräknings början, var långt före sin tid när han påpekade den helt arbiträra relationen mellan det betecknande ordet och den betecknade verkligheten. Det skulle dröja ända till 1900-talets början innan den sanningen uppenbarades för Västvärlden, av den schweiziske språkmanen Ferdinand de Saussure, i hans berömda föreläsningar *Cours de linguistique générale*.

Ju längre ett ord används, desto flera betydelser drar det till sig. Listan på betydelser som under historiens gång kan tilläggas ett givet ord kan bli lika lång som den längsta remsa på inköpen i en storköpsbutik. Ju fler betydelser en given etikett har i ett givet språk, desto svårare är det att finna en motsvarande etikett i ett annat språk.

Det urgamla kinesiska ordet wen, som bland annat betyder ”skrift”, visar upp en lång utvecklingskedja. Ordet, som i den äldsta skriften återges med ett

bildtecken som visar en man med tatuerat bröst, betydde ursprungligen ”streck; ristad linje”. Ur denna betydelse utvecklades småningom två parallella betydelsekedjor: ”mönster” > ”ornament” > ”kultur” samt ”skrifttecken” > ”skrift” > ”litteratur”. Det svenska ordet ”kultur” översätts med kinesiskans wenhua. Men skillnaden mellan de två etiketterna är enorm. Uttrycket you wenhua, ”att ha tillägnat sig kultur”, kan i det fattiga kinesiska inlandet användas om någon som har lärt sig skriva de tre tecken som ingår i hans eller hennes namn.

Det händer inte sällan att en tillagd betydelse är diametralt motsatt ordets ursprungliga betydelse. Ett exempel på detta är det kinesiska ordet luan, som redan i äldsta tid kunde betyda både ”stor ordning” och ”stor oordning”.

Ivar Lo-Johansson skriver i sitt verk Stridskrifter, del I: ”Jag vet mycket väl att ord är förrädiska. Gamla ord är som kärler som är odiskade efter sitt förra innehåll. Nya ord ger fortfarande blecksmaken av det nya kärlet. Gamla ord är sen gammalt färgade, nya ord är däremot ofärgade och råstoffet lyser igenom. Det är trots allt vi människor som tagit orden i vår tjänst. Men på småpedanter låter det som om vi i stället var anställda av orden.”

För en av 1900-talets främsta poeter framstår oförmågan att formulera en utsägbar erfarenhet som tecken på att språket har förlorat sin symboliska kraft:

Words strain, Crack and sometimes break, under the burden, Under the tension,
slip, slide, perish, Decay with imprecision, will not stay in place, Will not stay
still.

Ord tänjs, knäcks och brister stundom, under tyngden, under spänningen,
slinter, slirar, förgås, försvagas av det imprecisa, förirrar sig bort, vägrar stå stilla.

Det förhåller sig helt säkert så att vissa språk tack vare sin struktur är bättre ägnade än andra när det gäller att uttrycka vissa föreställningar. Det medeltida ontologiska beviset Deus bonus est, ergo deus est, kan utan att någonting går förlorat översättas till alla västerländska språk som förfogar över ett verb med samma dubbla funktioner som latinets esse, och alltså kan tjänstgöra dels som ett intransitivt verb med betydelsen ”att finnas till” och dels som en kopula, ett bindeverb, som länkar samman satsens subjekt med dess predikatsfyllnad. Varje försök att översätta detta ontologiska bevis till språk som kinesiskan eller ryskan,

vilka språk saknar verb med denna dubbla funktion, faller platt till marken. Vad som en gång kanske uppfattades som en teologisk sanning framstår som konstaterandet av en funktionell egenhet, gemensam för de flesta indo-europeiska språk.

Mot slutet av 1800-talet började Kinas intellektuella intressera sig för västerländska tanke-system. Bland andra introducerades nu Hegels dialektiska system. En central tanke i Hegels dialektik är teorin att varje tes, tanke och föreställning som uppstår i isolering måste slå över i sin motsats, eller antites. Resultatet av denna process är en syntes, som förs upp som tes på närmast högre plan i systemet. Varje syntes bildar utgångspunkt för en ny helhetsbildning: syntesen blir tes, som övergår i och upphävs av antitesen. Verkligheten befinner sig alltså i en utvecklingsprocess, i vilken ett tillstånd med nödvändighet slår över i sin motsats. Denna teori leder till uppfattningen om de sociala revolutionernas nödvändighet.

Hegel använder ordet aufheben, vars tre olika betydelser är av central betydelse för förståelsen av hans dialektik: aufbewahren (bevara), aufhörenlassen (upphäva), samt erhöhen (höja upp). Antitesen upphäver tesen; syntesen, som i sig bevarar både tes och antites, höjs upp till tes på nästa plan i systemet, där det i sin tur upphävs av sin antites.

Språk som saknar ett verb med samma tredubbla betydelse som tyskans aufheben har svårt för att återge det hegelianska språkspelet. När Hegels dialektik på 1920-talet först översattes till kinesiska skapades det groteska ljudlånet aufuhebian. När kinesiska marxister på 1930-talet försökte precisera översättningen, underlät de att anamma den betydelse av aufheben, nämligen ”att bevara”, som i Hegels system svarar för kontinuiteten i det mänskliga samhällets utveckling. Man kan kanske däri se ett uttryck för önsketänkande: de unga marxistiska översättarna kanske i ordets andra betydelse, aufhörenlassen, såg ett verktyg med vars hjälp de över en natt skulle kunna förkasta det bestående systemet och skapa ett nytt samhälle.

Det är intressant att notera att Hegels dialektik har sin exakta motsvarighet i ett verk av den kinesiske munken Jizang (549–623), vilket utgör en höjdpunkt inom den buddhistiska mahayana-filosofin. Jizang framför där tesen om den dubbla sanningen, den jordiska och den himmelska sanningen, som uppträder på tre plan. På varje plan negeras den jordiska sanningens tes av den himmelska

sanningens antites. Syntesen av tes och antites förs upp på närmast högre plan av abstraktion, för att där negeras av en antites. I det översta planets antites uppgår allt i den odifferentierade tomheten som i sig upptar både denna världen och Nirvana. Därmed blir också den buddhistiska frälsningsläran till ett bländverk. Sann frälsning når människan först när hon på en rent intuitiv väg upplever tomheten som upplöser tillvarons illusoriska mångfald och i sig innesluter allt och intet.

Särskilt grava missförstånd kan uppstå när ord överförs från en kulturmiljö till en annan. Vid många översättningar förekommer inte endast omedvetna, utan även medvetna och kanske nödvändiga begreppsförvanskningar. När indiska missionärer och kinesiska konvertiter från och med 200-talet e.Kr. började översätta den indiska mahayana-buddhismens subtila filosofi till kinesiska, utnyttjade de medvetet termer som hade hemortsrätt i både den konfucianska och den daoistiska läran. För konfucianerna betecknade termen Dao, Vägen, Normen, den naturlagsbundna kosmiska ordning som upprätthölls genom en samverkan av de tre makterna Himlen, Jorden och Människan, representerad av Fursten. För daoisterna betecknade Dao det Absoluta, en egenskapslös och i sig själv vilande verklighet, som i sig rymmer alla tillblivelser i människans värld och i universum, en verklighet som ligger bortom både ord och tanke.

För buddhisterna betecknar Dao Dharma, Läran, Buddhas lag. Konfucianismens xiaoxun, sonlig vördnad och lydnad, fick göra tjänst för sanskrit-termen sila, sedlig vandel. Daoismens wuwei, avsaknad av all medveten strävan, lånades för att beteckna buddhismens Nirvana, det slutliga utslöcknandet. Samtidigt som dessa översättningar möjligen kunde locka över en och annan konfucian och daoist till den importerade läran, bidrog de till att förvanska det buddhistiska budskapet.

Icke-orden, som uppträder i en talande och stundom dånande och skrämmande tystnad, saknar etiketter. 2005 års Nobelpristagare Harold Pinter överlåter åt läsaren eller lyssnaren att fylla tystnaderna i hans dramer med innehåll. Den norske dramatikern Jon Fosse, som i år belönades med Svenska Akademiens Nordiska pris, föredrar stundom att förse tystnaderna i sina verk med prosodiska etiketter, som anger deras relativa längd ("Pause, Kort Pause, Lang pause, Endå lengre pause").

För många framstår språket och skriften som synnerligen viktiga instrument för

all mänsklig förkovran. Andra föredrar att lyssna till tystnaden. Till dem hörde den daoistiske tänkaren Zhuang Zi, som levde och verkade på 400-talet f.Kr. I det verk som har uppkallats efter honom säger han: ”Snaran finns till för harens skull: när man väl har fångat haren, kan man glömma snaran. Ryssjan finns till för fiskens skull: när man väl har fångat fisken, kan man glömma ryssjan. Orden finns till för meningens skull: när man väl har fattat meningen, kan man glömma orden. Ah! Var kan jag finna den man som har glömt sina ord, att jag må byta ord med honom!”

Nog ligger det något fascinerande paradoxalt i detta att en man som Zhuang Zi, som misstror språkets förmåga att förmedla sann insikt, i sitt verk, som präglas av stilistisk kraft, lyrisk känsla, obändig och stundom makaber fantasi, blixtrande humor och djup inlevelse, försöker visa människan vägen till en sann verklighet, som ligger bortom det mänskliga förnuftets gränser. I sina försök att beskriva den utsägbara erfarenheten när den sökande människan når fram till skapelsens källa har Zhuang Zi skapat en förtrollande drömvärld som för honom själv kanske framstod som en upplevd verklighet.

I slutet av sitt verk *Tractatus Logico-Philosophicus* uppmanar Ludwig Wittgenstein den läsare som har förstått hans utsagor att kasta bort dem, på samma sätt som han borde ”throw away the ladder, after he has climbed up on it” (kasta bort stegen, när han väl har klättrat upp på den).

Om det finns en särskild molnberså i Himlen reserverad för språkfilosofer, vill jag gärna tro att Zhuang Zi sitter där och byter tystnader med Wittgenstein.

Taggar

2000-tal, 2007, Författare, Man, Svenska Akademien

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/goran-malmqvist-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2007>